РОЗДІЛ 6
ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.1

ПОШУК ЛЕКСИЧНИХ ВІДПОВІДНИКІВ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ ТУРЕЦЬКОМОВНИХ ГАЗЕТНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

SEARCH OF LEXIC EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF TURKISH NEWS REPORTS TO UKRAINIAN LANGUAGE

Пілик В.В.,
orcid.org/0000-0001-8987-8845
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри тюркської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Стаття присвячена вивченню проблеми пошуку лексичних відповідників під час перекладу газетно-інформаційних повідомлень із турецької мови на українську, що обумовлюється наявністю або відсутністю перекладних еквівалентів у цільовій мові.
Ключові слова: публіцистичний стиль, газетно-інформаційні повідомлення, перекладацькі еквіваленти, контекст, переклад.

Статья посвящена изучению проблемы специфики перевода газетно-информационных текстов с турецкого языка на украинский, что обуславливается наличием или отсутствием переводных эквивалентов в целевом языке.
Ключевые слова: публицистический стиль, газетно-информационные сообщения, переводческие эквиваленты, контекст, перевод.

The article deals with a problem of specificity of translation news reports from Turkish into Ukrainian that is stipulated by the presence or absence of translation equivalents in the Target Language.
Key words: journalism, news reports, translation equivalents, context, translation.

Постановка проблеми. Прикметою часу став усе більш помітний розвиток засобів масової інформації, внаслідок чого зросла потреба у перекладі публіцистичної літератури з однієї мови на іншу, яка має за мету забезпечити читачів необхідною інформацією та новинами з усього світу. Окрім того, перекладна література і самий творчий процес є могутнім джерелом розвитку внутрішніх можливостей мови та її збагачення. Л.А. Булаховський так виділяє переклад суспільно-політичної літератури: «Специфічними є ті завдання і разом з ними труднощі, які доводиться переборювати для досконалої передачі текстів ідеологічного значення» [1, с. 365].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях аналіз газетного матеріалу виходить за межі традиційного лінгвістичного аналізу тексту, який виконувався переважно на морфологічному, синтаксичному або семантичному рівнях. Одним з актуальних аспектів сучасних досліджень є новий підхід до вивчення особливостей газетного тексту та процесу його перекладу, зокрема, він відображений у працях О.І. Чередниченка [2], Т.Г. Добросклонської [3], Ю.М. Фаткабарової [4], В.І. Карабана [5] та багатьох інших учених.

Постановка завдання. Отже, основне **завдання** дослідження полягає у тому, щоб виявити лексичні труднощі, з якими найчастіше стикається перекладач турецьких газетно-інформаційних повідомлень, здійснити їх докладний перекладознавчий аналіз, а також встановити закономірності застосування прийомів їх відтворення в турецько-українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. Спочатку, біля самих витоків розвитку перекладознавства, зокрема перекладу суспільно-політичної літератури, твір пристосовували до читача, змінювали в тексті національно-етнографічний фон, обставини й навіть імена дійових осіб. Відповідно, переклад суспільно-політичного матеріалу спершу мав характер переказу, переробки тексту

оригіналу, пристосування його до певних місцевих умов.

Сучасне розуміння перекладу суспільно-політичної літератури не дозволяє такого поводження з оригіналом. Текст під час перекладу не спрощується, а зберігається історичний, етнографічний колорит оригіналу. Оскільки основним завданням перекладу є повноцінне відтворення висловленої в оригіналі думки в нерозривному зв'язку форми і змісту, остільки практика перекладу й конкретне розв'язання білінгвістичних завдань дає матеріал для побудови загальної концепції про відношення мови до мислення, адже засоби вираження думки в різних мовах різні, але мислення є одним, що й підтверджує перекладність з однієї мови на іншу. Для того щоб перекладений текст був зрозумілий читачам, він повинен відповідати нормам загальнонародної мови. Крім того, він повинен всебічно, повноцінно відбивати оригінал в усіх його особливостях – як щодо змісту, так і щодо форми, і викликати у читача такі самі уявлення й почуття, як у читача оригіналу. Щоб перекласти текст, треба, насамперед, збагнути, точно уявити собі, як і що сказано в оригіналі, а потім знайти, вибрати відповідні засоби вираження в тій мові, на яку здійснюється переклад. Отже, основним у будь-якому перекладі є добір мовних засобів із скарбниці загальнонародної мови. Але цей добір може бути суб'єктивним, не зумовленим мовною тканиною оригіналу, тоді він призводить до спотворення, фальсифікації ідейного й художнього змісту оригіналу, і може бути об'єктивним, який забезпечує повноцінну передачу як змісту, так і стильових особливостей оригіналу.

Проте повністю й глибоко зрозуміти оригінал іще не означає зуміти правильно його перекласти. Труднощі перекладу виявляються в процесі пошуку відповідників між елементами двох мов. Ці елементи, що функціонально відповідають один одному в межах певного контексту, виступають як еквіваленти, що використовуються під час перекладу. Отже, під час перекладу турецькомовних газетно-інформаційних повідомлень виникає необхідність застосування лексичних перекладацьких трансформацій, під якими розуміють «закономірні заміни словникових відповідників у процесі перекладу» [6, с. 101], «різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу під час перекладу з метою адекватної передачі їх семантичних, стилістичних і прагматичних характеристик із врахуванням норм мови перекладу та мовленнєвих традицій культури мови перекладу» [5, с. 39]. Основними трансформаціями є конкретизація значень, генералізація значень, смисловий розвиток, антонімічний переклад, додавання й вилучення слова, цілісне переосмислення.

Мовні елементи, що перекладаються незалежно від контексту, мають в іншій мові постійний еквівалент. До них належать спеціальні терміни, слова-реалії і деякі загальнопобутові слова з точно визначеним значенням. Але навіть і в цьому випадку контекст допомагає визначити різницю між загальним і термінологічним використанням слова, а також уточнити галузь знання, до якої цей термін належить. Наприклад, еквівалентами слова *icra* в його нетермінологічному вживанні є такі: *виконання, здійснення,* тоді як в юридичній термінології – виконання судового рішення.

Контекст, тобто відрізок мови, необхідний для розуміння значення слова й вибору еквівалента під час перекладу, може бути різним за обсягом. Іноді досить навести лише словосполучення (так званий вузький контекст). Але нерідко уточнити значення слова можна лише в реченні, абзаці чи ж у межах цілої статті, причому іноді необхідне точне знання ситуації, проблеми, якій присвячено цей твір (широкий контекст). Розкриття контекстуальних значень у процесі перекладу часто підпорядковується певним логіко-семантичним закономірностям. Методи логічного мислення, за допомогою яких ми розкриваємо значення турецького слова в контексті та знаходимо йому український відповідник, що не збігається зі словниковим, є лексичною трансформацією. У семантичному відношенні сутність трансформації полягає в заміні лексичної одиниці, яка перекладається, словом чи словосполученням іншої внутрішньої форми, що актуалізує той складник іноземного слова (ту сему), який підлягає реалізації в цьому контексті.

Одна з головних проблем, що виникає в процесі перекладу, полягає в тому, що перекладач має справу не з абстрактними словами й реченнями, а з конкретними висловлюваннями. У кожному окремому акті мови слова й граматичні форми виражають певні поняття та зв'язки, що відображають явища дійсності [7, 64]. Отже, інваріант елементів, якими користується перекладач під час перекладу, може встановлюватися на різних рівнях і полягати або в подібності мовних форм, або в сукупності значень за формального розходження мовних засобів, або, нарешті, в сукупності описуваних ситуацій. Важливим способом вибору контекстуального відповідника слова є перекладацька лексична трансформація конкретизації значення. «Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі

замінюється словом (терміном) вужчої семантики» [5, с. 39]. Цей спосіб перекладу частіше застосовують тоді, коли перекладаються слова із дуже широким значенням: *İkinci bir göç dalgasıyla* ***karşı karşıya*** *kalabiliriz. – Нас може накрити друга хвиля міграції.* Конкретизація значення може вимагати також низки граматичних трансформацій: *İşsizlik ve yoksulluk Türkiye'de artık gözlerden saklanamayacak hale geldi. – Безробіття та бідність у Туреччині досягли такого рівня, що їх уже неможливо приховати.*

Генералізація значення слова – трансформація, протилежна за напрямком конкретизації. Унаслідок генералізації слово з вужчим значенням, що перекладається, замінюється в перекладі на слово із ширшим значенням, нерідко гіпонімом [8, 45]. При цьому варто звернути увагу на те, щоб уникнути втрати точності інформації: *İsrail basını, Filistin basınının yer vermediği olaya "balıklama" atladı. – Ізраїльська преса швидко вхопилася за подію, яку пропустила палестинська преса.* Словниковим еквівалентом турецького *balıklama atlamak* є «кинутися вниз головою, зануритися». Зрозуміло, що повідомлення інформує нас про великий інтерес ізраїльської преси до події, яку не висвітлювали в палестинській пресі. Ми замінюємо поняття з обмеженим значенням і складнішим змістом поняттям із більш широким значенням, але менш складним, менш конкретним змістом. *Namaz sonrası cami önünde* toplanan ***çoluk çocuk***, *bayan, erkek, yaşlı genç Ali Çavuş'un konuşmasını pür dikkatle dinledi. – Діти і дорослі, жінки і чоловіки, молоді та старі, всі хто зібралися після молитви перед мечеттю, уважно слухали промову Алі Чавуша.* Турецьке ***çoluk çocuk*** означає «сім'я; дружина і діти; домочадці; діти, дітвора». Українська мова не має лексеми, яка б передавала це однозначно.

Смисловий розвиток – це прийом контекстуальної заміни, коли в перекладі використовується слово, значення якого є логічним розвитком значення слова, що перекладається. До таких відхилень від оригіналу іноді вдаються для досягнення адекватності перекладу, оскільки в мовах оригіналу й перекладу можуть діяти різні мовленнєві норми та бути різні традиції мовлення. Звичайно, зловживати подібним прийомом не варто, адже значний семантичний розвиток значення слова, що перекладається, може призвести до викривлення змісту оригіналу й порушення адекватності перекладу. Смисловий розвиток стосується не окремо взятого слова, а словосполучення або певної смислової групи, тому під час такої трансформації відбуватимуться й граматичні видозміни конструкцій: *Ak Parti'nin kuruluşundan itibaren Ahmet Metin Genç, hem davasına sadık kaldı, hem görev aldığı dönemlerde en güzel hizmeti verdi. – З моменту створення Партії справедливості та розвитку Ахмет Метін Генч був вірним справі і якнайкраще виконував свої обов'язки протягом усього періоду перебування на посаді.*

Антонімічний переклад – перекладацька трансформація, що полягає в заміні форми слова або словосполучення на протилежну (позитивної – на негативну й навпаки). Зміст одиниці, яка перекладається, залишається в основному подібним. Як зазначає В.І. Карабан, термін «антонімічний переклад» є неточним, оскільки слово, що перекладається, не замінюється на антонім у мові перекладу, а змінює лише форму на протилежну, а тому і пропонує назвати цю трансформацію «формальною негативацією» [5, с. 30] *Tüm çabalara, anonslara, uyarı ateşine rağmen gemi* durdurulamadı. – *Судно продовжувало рухатися, не зважаючи на всі намагання, попередження, сигнальні постріли.*

Під час перекладу інформаційних текстів найчастіше застосовуються трансформації додавання й вилучення слів. Трансформація додавання передбачає введення в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, для того, щоб правильно передати зміст речення (оригіналу*): 2006 yılında TIME dergisi tarafından dünyanın en etkili 100 kişisinden biri seçilen Pamuk, Nobel ödülünü alan ilk ve tek Türk'tür. – Памук, якого журнал «Тайм» у 2006 році назвав одним із ста найвпливовіших людей світу, став першим і єдиним турком, хто отримав Нобелівську премію.* Додавання слів дуже часто диктується застосуванням описового перекладу, оскільки відсутність однослівного відповідника може зумовити необхідність цілісного переосмислення вислову: *Başbakan Ahmet Davutoğlu, 1915 olaylı için bir mesaj yayınladı. – Прем'єр-міністр Ахмет Давутоглу виступив із заявою з приводу подій, що сталися в 1915 році.* Вилучення слів, як правило, пов'язане з необхідністю уникнути тавтології чи плеоназму під час перекладу: *Beyoğlu Belediye Başkanı Ahmet Misbah Demircan, Tarlabaşı Yenileme Projesi'nin sadece mimari açıdan önem taşıyan bir proje değil aynı zamanda bölgede toplumsal ve ekonomik açıdan da kalkınmayı hedefleyen bir proje olduğunu söylüyor. – Голова муніципалітету району Бейоглу Ахмет Місбах Демірджан підкреслив, що проект реставрації Тарлабаши важливий не лише з погляду архітектури, водночас він сприяє соціально-економічному розвитку в районі.*

В.Г. Гак і Ю.І. Львін виділяють три види еквівалентів [8]:

I. Формальний еквівалент: Загальні значення в обох мовах виражаються аналогічними мовними формами: *Rüşvet ve yolsuzluklarla, çetelerle mücadele edin. – Боріться з хабарництвом, беззаконням і бандитизмом*. Ми бачимо тут повну подібність слів і форм за подібності значення. Відмінності засобів вираження виявляються лише в загальних структурних відмінностях двох мов (відсутність у турецькій мові прийменника, зворотний порядок слів).

II. Смисловий еквівалент: Одні й ті самі значення виражаються у двох мовах різними шляхами: *Rektörlük kavgası hâlâ bitmedi. – Суперечки навколо ректорської посади все ще не скінчилися.* Сума елементарних значень, що становлять загальний зміст обох фраз, однакова. Проте засоби передачі причини суперечок (за ректорську посаду) різні, адже у турецькій мові це значення передає афікс lık. Окрім того, поява в українському варіанті прислівника «навколо», пов'язана з тим, що в цьому випадку передати особливості ізафету без використання додаткового елемента буде не зовсім правильно (згідно з правилами української мови).

III. Ситуаційний еквівалент: Не тільки мовні форми, але й навіть виражені ними елементарні значення відмінні в обох висловлюваннях, які, проте, описують одну і ту саму ситуацію: *Türk heyeti Ankara'ya çıkıyor*. *– Турецька делегація має вирушити на Батьківщину*.

В українському висловлювані використовується майбутній час, місце призначення делегації (на Батьківщину). У турецькому варіанті конкретизується місце прибуття (до Анкари), використовується теперішній час. Незважаючи на ці конкретні відмінності окремих значень, у контексті речення можуть бути абсолютно еквівалентними, оскільки вони відповідають одні і тій же ситуації.

Перекладач стихійно намагається застосовувати насамперед формальний еквівалент, використовувати словникові еквіваленти, відтворювати під час перекладу морфологічні форми й синтаксичні конструкції навіть там, де вони не відповідають структурі та нормам мови перекладу. Різні фактори, проте, примушують відштовхуватися від формальних відповідників і встановлювати еквіваленти «за змістом» чи «за ситуацією».

Розгляньмо більш детально відповідність форми й змісту під час перекладу. Турецький прикметник *keskin* і український «*гострий*» виступають як словникові еквіваленти, які можна використати під час перекладу багатьох контекстів. Наприклад: *keskin bıcak – гострий ніж, keskin koku – гострий запах, keskin acı – гострий біль.* Перекладач, який намагатиметься використовувати саме ці словникові значення, зіштовхнеться з випадками, коли це неможливо. Наприклад, турецькому *keskin rüzgâr* в українській мові буде відповідати «*різкий вітер*», *keskin soğuk* перекладаємо як «*пронизуючий холод*», *keskin tasvir* – «*чітке зображення*» (гострий вітер, гострий холод, гостре зображення не кажуть). Навпаки, українському варіанту «*гостре бажання*» у турецькому тексті відповідає «*şiddetli arzu*». У цих словосполученнях словниковий еквівалент *keskin – гострий* не підходить, і перекладач повинен використовувати контекстуальні еквіваленти: *keskin – гострий, різкий – şiddetli.*

Відношення між словниковим і контекстуальним еквівалентами можна відобразити так:

гостра ситуація - - - - - - - - - - keskin durum

напружене становище gergin durum

Пунктиром позначено відповідник, який теоретично є можливим, але не вживається в такому контексті. Суцільною лінією – відповідники, що трапляються в практиці перекладу.

При цьому контекстуальний еквівалент *gergin / напружений* збігається зі словниковим еквівалентом. Слово *gergin / гострий* не збігається зі звичними словниковими еквівалентами українського і турецького слів. Перший тип еквівалента є прямим чи дослівним, другий – недослівним чи зміненим. Чим детальніший словник, тим більше контекстуальних елементів він повідомляє (зокрема, змінених). Проте жоден словник не може дати всіх можливих контекстуальних еквівалентів перекладу, і перекладачеві доводиться встановлювати їх самому. Схема показує також, що нерідко контекстуальний еквівалент *(gergin durum)* виступає як словниковий еквівалент одиниці (*напружене становище, ситуація*), синонімічної з тією, що ми перекладаємо. Тому в теорії і практиці перекладу використання недослівного еквівалента нерідко називають «заміною під час перекладу», тут «гострий» ніби замінюється в українському варіанті його контекстуальним синонімом – «напружений», а останнє перекладається дослівно, словниковим еквівалентом gergin durum.

Отже, переклад за відношенням до мовної форми може бути дослівним і недослівним. Дослівне відтворення форм оригіналу, за якого спотворюється зміст чи порушуються форми мови перекладу, спричиняє істотні перекладацькі помилки – буквалізм. Буквалізми можуть бути лексичними, коли сплутуються схожі за звучанням слова; фразеологічними, коли перекладач

сприймає фразеологічно зв'язане слово як вільне або не враховує відмінностей у поєднанні слів у різних мовах;

Між словами двох мов можуть бути під час перекладу такі співвідношення: 1) Цьому слову в іншій мові завжди відповідає лише один варіант. Таке співвідношення називається постійним еквівалентом: *Adalet Bakanlığı – міністерство юстиції*. 2) Цьому слову в іншій мові може відповідати ціла низка контекстуальних еквівалентів, багато з яких можуть бути не зафіксованими у словнику: *tabur – батальон, дивізіон, колона.* 3) Це слово не має відповідника в іншій мові. У словниках в цьому разі подається не переклад, а пояснення значення слова: *çakar – вид рибальської сітки*.

Кожен із цих трьох видів співвідношень становить особливі труднощі під час перекладу. У першому випадку перекладач повинен знати постійний еквівалент. Часто він не має права замінювати наявний еквівалент певного терміна своїм перекладом. Постійні еквіваленти часто використовуються під час перекладу термінів, реалій (*Avam Kamarası – Палата громад Великої Британії*). Під час використання еквівалентів необхідно враховувати, що вони дуже рідко бувають двосторонніми. У другому випадку перед перекладачем стоїть більш важке завдання: він повинен вибрати з багатьох еквівалентів той, який найбільше підходить за контекстом. У третьому випадку перекладач повинен сам знайти еквівалент, для чого йому необхідно особливо точно знати зміст понять, що позначається цим словом [7, с. 167]. Наприклад, часто доводиться перекладати терміни, реалії, неологізми, не зафіксовані в словниках або ж які не мають відповідників у мові перекладу. Найбільш поширеним є другий випадок – необхідність вибору між різними варіантами. Розгляньмо різні фактори, що впливають на вибір слова під час перекладу. Основною проблемою вибору слова під час перекладу є різні значення, кожне з яких у мові перекладу може передаватися цілою низкою синонімів. Наприклад: *soru – 1) питання; 2) запит*. Для правильного перекладу необхідно спочатку визначити значення слова в контексті і лише потім робити висновок щодо вибору слова. Помилка у виборі синоніма призводить до викривлення змісту.

Від багатозначності треба відрізняти широту значень слова. Часто слова різних мов не збігаються за обсягом значень. Багато турецьких слів мають широку семантику, що охоплює значення цілої низки українських слів. У цьому разі доводиться конкретизувати значення слова під час перекладу, а для цього необхідно глибоко проникати в текст, розуміти ситуацію. Наприклад, коли ми читаємо в газетно-інформаційній замітці «*O sayı bulunabilirse böyle bir düzenleme yapılır*», ми повинні точно уявляти, про що конкретно йдеться, бо *düzenleme* може означати *поправка, порядок*.

Слова, які збігаються у своєму прямому значенні, можуть не збігатися в переносному. Наприклад, слово *sahne – сцена, естрада*, у словосполученні *siyaset sahnesinde* перекладається «*на політичній арені*» і має переносне значення. Іноді образне використання слів у двох мовах не збігається за стилістичною виразністю. Буває й так, що одне й те ж значення виражається в одній мові одним словом, а в іншій словосполученням*: vetolamak – накладати вето.*

Найбільш важливим випадком еквівалентності слова й словосполучення є заміна дієслова сполученням дієслова й іменника, зазвичай віддієслівного. Дієслово в такому поєднанні виступає в напівслужбовій функції і вказує на дію в загальній формі; іменник може виконувати функцію додатка чи обставини або підмета. Наприклад*: Yönetici başarılı çalışıyor. – Керівництво працює успішно*. *Робота керівництва іде успішно.*

Слово має певну стилістичну характеристику: нейтральну (нульову), позитивну (слово вживається для вираження позитивних емоцій) чи негативну (виражає іронію, невдоволення). Відтворення стилістичної характеристики слова необхідне під час перекладу текстів, особливо, коли вони стосуються політичної боротьби. Часто одному турецькому слову в українській мові відповідає декілька слів із різною стилістичною характеристикою: *asker – солдат (0), воїн (+), hükümdâr – правитель (0), володар (+).*

Дієслова, що вводять пряму мову, часто втрачають свою індивідуальність і можуть замінюватись іншими дієсловами, які більше відповідають за змістом: турецьке слово demek у минулому часі (dedi), можна перекладати на українську «сказав, заявив, висловив припущення, зазначив».

Висновки. Отже, закономірності варіювання засобів вираження в турецькій та українській мовах деякою мірою відрізняються. Це зумовлено головним чином розбіжностями в лексико-граматичних системах двох мов, відмінностями їхніх стилістичних норм, правил синтагматичної сполучуваності лексем. Саме тому під час перекладу газетного тексту для досягнення адекватності перекладу доводиться вдаватися до міжмовних перетворень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці : в 5 т. Т. 1. Загальне мовознавство. Київ : Наукова думка, 1975. 495 с.
2. Чередниченко О.І. Англіцизми у французькому та українському медіадискурсі. *Вісник Київського національного університету. Серія «Іноземна філологія».* Київ, 2005. С. 4–6.
3. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ. Москва, 2008. – 203 с.
4. Фаткабарова Ю.М. Структурно-семантическая характеристика кратких газетных сообщений : автореф. дисс. … канд. филол наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 2007. 21 с.
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч. 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця : Нова книга, 2001. 303 с.
6. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский. Ленинград : Просвещение (Ленинградское отделение), 1973. 199 с.
7. Рецкер Я.И. Теория и методика учебного перевода. Москва : Изд-во «Международные отношения», 1950. 204 с.
8. Гак В.Г., Львин Ю.И. Курс перевода. франц. яз. Обществ.-полит. лексика. Москва : Международные отношения, 1970. 400 с.